

50 anys sense Franco. Una mirada memorialista feminista

La dictadura va desplegar múltiples formes de repressió contra les dones que van adquirir un compromís polític i sindical, contra aquelles que van amenaçar el nou model de feminitat, de mare i esposa, imposat amb el seu nacionalcatolicisme. Una nova moralitat i un ordre social que suprimia els avenços aconseguits durant la II República, que requeria repressió i control del seu cos i la seva sexualitat i que es va estendre a qualsevol dona que s'atrevis a transgredir els mandats patriarcals.

Era una repressió capil·lar que impregnava tots els espais, privats i públics. El règim va generar un entramat polític, legal i institucional per adoctrinar, castigar i aïllar socialment totes aquelles que defensaven les seves idees i que no complien amb els cànons de “puresa”. Presons, reformatoris, psiquiàtrics, maternitats, centres de l'Església i de la Secció Femenina de la Falange. Un entramat interconnectat que cruixia les dones, com reflecteix la periodista Andrea Momoitio al seu llibre “Lunática” (Llibres del KO, 2022).

I si en la lluita política contra el règim es podia comptar, malgrat els riscos i sacrificis, amb lligams de solidaritat, a la resta de vides dissidents la solitud i la marginació feien encara més dura i cruel l'existència.

En aquest article assenyalem alguns aspectes d'aquesta repressió i llocs de memòria, particularment a Madrid.

Les presons

Al llarg de la dictadura milers de dones van ser detingudes, condemnades i empresonades per la seva activitat antifranquista, pels delictes anomenats “d'ordre públic” (associació il·lícita, manifestació, propaganda il·legal). Amb el temps i les dures lluites dins de les presons, van aconseguir l'estatus de “preses polítiques” que la dictadura els negava. Amb elles, dones condemnades per haver avortat, treballadores sexuals (per als que als anys 40 es van obrir 8 presons específiques regentades per ordres religioses),

dones que per pobresa van realitzar contraban, robatori, i altres delictes. També en aquells anys es van crear diverses presons maternals fins que s'inaugura la Presó Central de Mares Lactants a la pròpia presó de Ventas.

De les condicions de vida a les presons, així com de les estratègies de resistència i organització durant la primera etapa de la dictadura, han deixat testimoni dones com Juana Doña, Tomasa Cuevas o Manolita del Arco. També recents estudis i investigacions parlen, entre d'altres, de les presons de Ventas, Quiñones, Alcalá de Henares (Madrid), Saturrarán (Guipúscoa), Les Corts (Barcelona), Màlaga, Segòvia, Almeria, València i Saragossa.

L'itinerari carcerari i les condicions dins de les presons de dones va anar variant amb el decurs dels anys. Tancaven unes i obrien unes altres. A Madrid es va tancar Ventas el 1969, es va mantenir Alcalá de Henares (durant un temps presó d'homes) i es va habilitar Yeserías el 1974. A Barcelona, Les Corts es tanca el 1955 i Trinitat Vella s'obre del 1963 al 1985. De totes elles queden recents testimonis, como el recollit en el documental de [Julia Montilla](#).

De la repressió a les dones al tardofranquisme en dona fe que, només el 1975, s'incoés procés a 164 dones pel Tribunal d'Ordre Públic, un Tribunal d'excepció substituït el 1977 per l'actual Audiència Nacional.

Els interrogatoris policials, realitzats principalment a la Direcció General de Seguretat (DGS) anaven acompanyats de vexacions, maltractament i, en moltes ocasions, de brutals tortures. Dones com Rosa García, Felisa Echegoyen, Ángela Gutiérrez o Roser Rius tenen interposades querelles davant els tribunals espanyols (també davant la justícia argentina) per reclamar responsabilitats per les tortures sofertes. Però fins ara les han denegat, emparant-se a la Llei d'Amnistia de 1977, es manté la impunitat de la dictadura i els seus torturadors.

Una Amnistia que, no obstant, no va acollir les anomenades “preses comunes”, ni les dissidències sexuals empresonades en aplicació de la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social. Cal ressaltar que la invisibilització i el control sobre lesbianes i trans les havia condemnat al “silenci, la negació i la banalització”.

Quan el 1977 el moviment feminista va exigir Amnistia, ho va fer ampliant el concepte polític i reclamant també la llibertat de les preses empresonades pels anomenats delictes “específics” (adulteri, avortament, prostitució). Tot plegat com la lluita fonamental per defensar que allò personal també és

polític i que aquests “delictes” formaven part de l'univers repressiu del franquisme.

L'ahir i l'ara de la repressió tenen un reflex dramàtic en un edifici de Madrid. Després del tancament de Ventas i fins a l'obertura de Yaserías com a presó de dones, la direcció de presons va traslladar les dones embarassades als soterranis de l'Hospital Penitenciari de la presó de Carabanchel. Avui és el Centre d'Internament d'Estrangers (CIE) d'Aluche, presó per a persones migrants racialitzades, que s'ha de tancar i passar a formar part d'un Centre de Memòria de la repressió franquista i del racisme institucional, tal com es reclama.

Els Centres del Patronat de Protecció a la Dona

Aquesta institució, que va sobreviure fins al 1985, dependent del Ministeri de Justícia, es calcula que va arribar a tenir 900 centres a l'Estat espanyol. S'hi tancava noies fins als 25 anys (quan s'adquiria la majoria d'edat, ja que fins al 1973 no va passar als 21 anys) i la seva tutela passava a ser exclusiva del Patronat.

Diverses ordres religioses com Adoratius, Oblates, Creuades evangèliques, entre d'altres, regentaven aquests Centres amb els principis de “vetllar per les joves caigudes o en risc de caure”, “impedir-ne l'explotació, apartar-les del vici i educar-les d'acord amb els ensenyaments de la religió catòlica”.

Com assenyala Consuelo García del Cid a “Les desterrades filles d'Eva” tancaven “a totes les menors que li van ser lliurades, detingudes o simplement caçades per aquella sòrdida policia femenina disfressada de funcionariat franquista, que vigilava conductes als carrers i altres llocs públics, inclosos els trens de llarg i curt recorregut, balls i cinemes. Qualsevol podia denunciar una noia si considerava que el seu comportament era de moralitat dubtosa.

Cada “junta provincial” tenia un Centre d'Observació i Classificació (COC), on se sotmetia a examen les dones per certificar si eren “verges”, si tenien bona moralitat. Si exercien la prostitució se les separava de la resta, si estaven embarassades se les emportava a maternitats com Peña Grande, des d'on es perpetrava el robatori de nadons. Si les consideraven especialment immanejables, el psiquiàtric de Cienpozuelos (Madrid) entre d'altres, i en funció de la classificació, algun dels reformatoris.

Des de fa uns anys amb el treball d'investigadores i periodistes, han continuat aflorant testimonis de dones que expliquen el que han patit, les vexacions, el treball esclau (Podcast “De Eso No Se Habla”, Isabel Cadenas)

Però fins ara ni l'Estat, ni les ordres religioses que van regentar aquells centres han assumit cap responsabilitat, al contrari, han rebut guardons al mèrit, així com subvencions i segueixen regentant centres de menors.

El robatori de nadons

Com assenyala Sol Luque, el robatori de nenes i nens és el fruit d'aquesta violència generalitzada contra les dones. Va començar amb la implantació de la dictadura franquista justificant quines dones no eren idònies per exercir la maternitat en base a criteris ideològics, religiosos, socials, eugenèsics, etc.

Aquest robatori que va començar a les presons i correccionals, a través de decrets, va perdurar fins al 1990 sense cap suport legal, però amb l'aquiescència de l'Estat. Va continuar a clíniques i maternitats, centres d'internament i en qualsevol altre establiment on les dones parissin. Va ser perpetrat per un entramat d'agents que formaven part d'ordres religioses, establiments sanitaris i del funcionariat.

En aquest context de domini sobre les dones, la trama del robatori dels nadons va funcionar amb total impunitat. Moltes vegades es va exercir sobre les mares la coerció i la culpabilització per no ser “idònies per a la criança” per a que lliuressin “voluntàriament” als seus nadons. Altres vegades els nadons desapareixien comunicant que havien mort, sense que les mares tinguessin opció a corroborar-ho.

Actualment, la major part dels 526 expedients relatius a la recerca de nadons robats s'han arxivat.

Els “Manicomis”

Un altre dels sistemes de repressió contra les dones la conducta de les quals no era considerada “exemplar” va ser a través del seu ingrés a centres psiquiàtrics.

Tenim especial constància de diversos manicomis de dones a Madrid: el més conegut, el de Cienpozuelos (ara Complex Assistencial Benito Menni), en què va existir un pavelló sencer destinat a joves procedents del Patronat de Protecció a la Dona.

Molt rellevant va ser el Manicomi Nacional de Santa Isabel a Leganés, del qual hi ha diversos i molt interessants relats recollits al llibre “Cartes des del Manicomi” (diverses autores) que descriuen els intents d'algunes de les internes de ser alliberades pels seus marits o fills, prometent convertir-se en una dona responsable i respectable.

Destaca així com alguns homes tan sols necessitaven donar un testimoniatge davant la conducta de la seva dona perquè fossin internades. Era l'anomenada “perillositat d'origen psíquic”, supòsit legal que unia perillositat i malaltia mental.

També a Madrid, hi havia una sala dedicada a les dones psiquiatritzades als soterranis de l'Hospital Provincial que s'ubicava a l'actual Museu Reina Sofia i que va ser traslladat el 1968 a la Ciutat Sanitària Francisco Franco, actual Hospital Gregorio Marañón.

Tal com ha destacat Lucas Platero, la psiquiatria va jugar a més un paper central en el control i repressió del lesbianisme i la disconformitat de gènere durant la dictadura (“Lesboerotisme i la masculinitat de les dones a l'Espanya franquista”, 2009)

Veritat, justícia, reparació i garanties de no repetició

La mort del dictador no va ser un punt final per a la repressió que el franquisme havia exercit sobre les dones, i els testimonis sobre els Centres del Patronat, les presons i el robatori de nadons així ho testifiquen. Motiu pel qual diversos col·lectius des de fa molts anys reclamen veritat, justícia, reparació i garanties de no repetició per a les víctimes.

Però no es pot establir la veritat mentre l'Estat no assumeixi la seva responsabilitat de manera integral, mentre no es pugui accedir als arxius de l'Església, de les ordres religioses, dels Centres del Patronat, de les maternitats, dels psiquiàtrics.

El Govern ha previst col·locar plaques a diversos edificis, com la DGS i la presó de Yserías, però no n'hi ha prou. Són necessaris Centres de Memòria de la repressió, com es reclama en el cas de Madrid, per a Carabanchel i Alcalá de Henares (La Galera), entre d'altres.

Com parlar de justícia i reparació si no s'accepten les querelles de dones contra els torturadors, si no s'aprova la llei de nadons robats i res no es diu de l'esmentat Patronat a la Llei de Memòria Democràtica? Com no denunciar la impunitat del franquisme?

Al llarg de l'article hem parlat de repressió però, com es recull a les Jornades sobre repressió i lluita de dones al tardofranquisme, cal parlar també de resistència (I Jornades i II Jornades), de com les dones es van organitzar i van desenvolupar diferents estratègies no només per salvar les seves vides sinó també per afirmar les seves identitats i defensar la seva dignitat i les seves idees. Ho van fer a les presons, als reformatoris, a la universitat, front a l'explotació a les fàbriques, a les mancances als barris, i a l'asfixiant control social i familiar.

Com va assenyalar Clara Gutiérrez "És aquesta genealogia la que ens permet no haver de partir de zero davant les amenaces que s'acosten. Aquesta memòria feminista antifranquista és una font de valors infrangibles i una escola de lluita i resistència".

-
- *Les autores d'aquest article són:*

Lucía Vicente, Justa Montero, Ana García, Sacri García-Rayó, Pau Romero, Nerea Fulgado, Clara Gutiérrez, Laura Encabo i Begoña San Vicente, integrants del grup de dones de La Comuna, associació de presxs i represaliadxs del franquisme.

<https://www.upisindi.cat/category/argentica/>